

Karol Brodnicki

(Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)

ORCID: 0009-0007-0502-2312

Między związkiem państw, a państwem związkowym. Carl Schmitt wobec nieunitarnych form ustrojowych.

ABSTRACT

Between a union of states and a federal state. Carl Schmitt on non-unitary forms of government.

This article aims to analyze Carl Schmitt's perspective on non-unitary state forms, which aligns with critiques of the traditional distinction between federations and confederations. Schmitt views a union of states as a means for states to ensure self-preservation, provided there is homogeneity among them. He argues that the question of sovereignty within a union of states must remain unresolved; otherwise, the union risks either collapsing or becoming a unitary state. In contrast, a federal state may emerge as a possible outcome of the union's centralization but is not simply the antithesis of a union of states. To highlight Schmitt's ideas, the author contrasts his concepts with those of philosophers such as Althusius, Montesquieu, and Kant, concluding that Schmitt's approach is innovative and metapolitical in nature.

Słowa kluczowe: Carl Schmitt, związek państw, państwo związkowe, suwerenność, federacja.

Wstęp - założenia pracy

Celem niniejszej pracy jest zrekonstruowanie i zinterpretowanie poglądów Carla Schmitta na problem państw o nieunitarnej strukturze w kontekście klasycznego podziału na federacje i konfederacje - państwa związkowe i związki państw.

W toku niniejszej pracy autor zamierza odpowiedzieć na postawione pytania dotyczące stosunku Schmitta do podziału na państwa związkowe i związki państw, suwerenności

w nieunitarnych bytach politycznych, a także o klasyfikację poglądów Schmitta wobec innych teoretyków nieunitarnych form ustrojowych takich jak Althusius¹, Monteskiusz² i Kant³.

Wybór tych filozofów podyktowany jest znajomością ich przez Schmitta oraz pewnymi cechami wspólnymi ich koncepcji. Na sumę założeń metodologicznych autora artykułu składają się: analiza tekstów źródłowych, a zwłaszcza *Nauki o konstytucji*⁴, która identyfikuje kluczowe pojęcia tematu jak i uwzględnia rozbudowany kontekst społeczno-historyczny, następnie przegląd literatury naukowej w przedmiocie interpretacji poglądów Schmitta celem konfrontacji poglądów autora z poglądami innych badaczy, zarówno polskich jak i zagranicznych. Autor zamierza także zestawić historyczne oraz współczesne mu zjawiska przy omawianiu poszczególnych zagadnień z dziedziny państwa federalnego, aby nadać poglądom Carla Schmitta określony kontekst. Temu samemu celowi będą służyły późniejsze porównania koncepcji niemieckiego jurysty z innymi znanymi i istotnymi dla refleksji ustrojowej przekonaniem.

Wprowadzenie - kontekst

Carl Schmitt urodził się 11 lipca 1888 r. w nadreńskim Plettenbergu, gdzie w 1985 r. też zmarł. Na kartach historii myśli politycznej i prawnej zapisał się jako jeden z najbardziej kontrowersyjnych filozofów XX wieku. W toku swojego rozwoju intelektualnego przeszedł z pozycji katolickich, przez decyzyonistyczne aż po wsparcie narodowego socjalizmu, które w konsekwencji doprowadziło do marginalizacji jego wcześniejszego jak i późniejszego dorobku oraz załamania pozycji akademickiej wraz z całkowitą porażką systemu nazistowskiego⁵.

Problem nieunitarnych form ustrojowych przez Schmitta najszerszej zostaje poruszony w *Nauce o konstytucji*, dziele poniekąd dla autora specyficznym, gdyż lwia część jego dorobku

¹ Johannes Althusius (1557-1638) - niemiecki teoretyk polityczny, ojciec współcześnie rozumianego federalizmu, zwolennik zasady suwerenności ludu. Althusius opracował teorię pięciu głównych typów stowarzyszeń: rodziny, dobrowolnej korporacji, społeczności lokalnej, prowincji i państwa. Każda z nich miała istnieć w sposób niezależny. Według Althusiusa suwerenność należała do ludu i była realizowana poprzez ww. stowarzyszenia oraz nie mogła zostać przetransferowana ze względu na swój immamentny dla stowarzyszeń charakter. (B. Duignan, *Johannes Althusius*, [w:] *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Johannes-Althusius> dostęp: 30.10.2024).

² Monteskiusz (właśc. Charles Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu) (1689-1755) - francuski filozof polityczny i jurysta, który opracował koncepcję trójpodziału władzy. Podzielił on władzę na legislatywę, egzekutywę oraz judykaturę. Według Monteskiusza podział ten miał przyczynić się do najefektywniejszego zapewnienia wolności poprzez niezależne działanie poszczególnych władz. Jego teoria znalazła szerokie zastosowanie już w XVIII w., wpływając choćby na kształt konstytucji Stanów Zjednoczonych. (R. Shackleton, *Montesquieu*, [w:] *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Montesquieu/Major-works> dostęp: 30.10.2024).

³ Immanuel Kant (1724-1804) - niemiecki filozof, etyk i przedstawiciel oświecenia. Zasłynął przede wszystkim ze swojej filozofii krytycznej, a zwłaszcza z krytyki przedstawionej w swoim dziele pt. *Krytyka czystego rozumu* (1781). Według jego teorii poznania to obiekty dopasowują się do umysłu, a nie zaś umysł do nich, jak wcześniej twierdzono. Ponadto Kant jest prekursorem koncepcji globalnego związku państw, którego celem jest zapewnienie wiecznego pokoju. [O. A. Bird, *Immanuel Kant* [w:] *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Immanuel-Kant/The-Critique-of-Judgment> (dostęp: 30.10.2024)].

⁴ C. Schmitt, *Nauka o konstytucji* (1928), Warszawa 2013.

⁵ L. Vinx, *Carl Schmitt*, [w:] *Stanford encyclopedia of philosophy*, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/schmitt/> dostęp 05.09.2024.

została wyrażona w esejach albo różnego rodzaju artykułach. W tym przypadku Schmitt opisał tytułowe zagadnienia z dziedziny nauki o państwie w sposób całościowy i systematyczny wpisując się w niemiecki nurt akademicki. W takim kompleksowym opracowaniu nie mogło zabraknąć przemyśleń autora na tak bliski niemieckiemu intelektowi problem jak związkowa forma państwa.

Młode lata Schmitta przypadły na okres cesarski, w trakcie którego kraje Rzeszy charakteryzowały się stosunkowo daleko idącym zakresem swobody wobec związku jako takiego⁶. Wraz z upadkiem monarchii i przekształceniem Niemiec w demokratyczną republikę odrębna pozycja prawna poszczególnych krajów związkowych uległa znacznemu osłabieniu⁷.

W końcu krótki okres Republiki Weimarskiej to wiele batalii prawnych pomiędzy landami, a związkiem, które kształtowały i rozwijały ustrój federacyjny. Całokształt tych wydarzeń nadał rozważaniom o istocie państwa związkowego zupełnie nowe i głębsze znaczenie, a także stanowił o tożsamości milionów obywateli niemieckich. Pomimo upływu czasu i wystąpienia opisanych wcześniej kontrowersji dorobek intelektualny Schmitta pozostaje istotny oraz warty dokładniejszego poznania wraz z wygasaniem tabu obejmującego wcześniej jego postać, a także, przynajmniej w przekonaniu autora, możliwość odniesienia teorii i koncepcji rzeczonoego jurysty do opisu zjawisk w bieżącym stuleciu.

Geneza problemu

Tytułowy problem złożonych systemów międzypaństwowych w nowożytnym rozumieniu kluczowych pojęć związku państw i państwa związkowego, zgodnie z aparatem pojęciowym Carla Schmitta, czy innymi synonimicznymi określeniami takimi jak podobnie brzmiące konfederacja oraz federacja (wspólny pień wyrazowy z łac. *foedus* “związek”, “przymierze”), zajmuje swoje doniosłe miejsce w europejskiej filozofii już od XVII w⁸. Wówczas to narodziły się wielkie, bowiem całościowe koncepcje państwa złożonego terytorialnie, które ugruntowały na długi czas sztywny podział w nauce o prawie międzynarodowym na konfederacje i federacje.

Jak podaje Janusz Symonides, istotą federacji jest posiadanie centralnych organów federalnych wspólnych dla wszystkich członków związku i podmiotowość w systemie prawa międzynarodowego jedynie związku jako takiego (w niektórych wypadkach dopuszcza się

⁶ Różnica jest bardzo wyraźna nawet na poziomie języka obu konstytucji – cesarskiej i weimarskiej. Pierwsza wskazuje na podłoże związku w porozumieniu monarchów działając dla dobrobytu niemieckiego ludu, druga z kolei na poziomie werbalnym wywodzi się ma od ludu niemieckiego zjednoczonego pod każdym względem, choć utrzymującego podział federalny.

⁷ N. M. Tończyk, *Konstytucja Republiki Weimarskiej z 11 sierpnia 1919 roku jako demokratyczna podstawa prawna totalitarnego państwa*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2014, t. 14, s. 381-382.

⁸ G. L. Adeola, A. O. Ogunnoiki, *The philosophy and theories of federalism*, “Crawford Journal of Politics” 2020, t. 1 nr 2, s. 78.

ograniczoną zdolność członków związku do czynności w stosunkach międzynarodowych)⁹. Z tego też braku podmiotowości albo jej ograniczonej treści wynika, że suwerenność stanowi przymiot federacji jako takiej, nie zaś prowincji, stanów, kantonów, landów, obwodów itp. Z kolei konfederację definiuje on jako “luźny związek państw oparty na umowie międzynarodowej dla prowadzenia wspólnej polityki zagranicznej i obronnej”¹⁰. W tym przypadku suwerenność zdaniem polskiego profesora pozostaje po stronie państw członkowskich związku, jednak dopuszcza on możliwość powołania organu centralnej władzy wykonawczej, choć nie uważa tego za regułę funkcjonowania konfederacji¹¹. Podział ten jest bardzo klarowny, gdyż opiera się na antytezach: podmiotowość prawnomiędzynarodowa - jej brak albo ograniczenie do symbolicznej, suwerenność związku - suwerenność członków związku.

Ta klasyfikacja form ustrojowych wraz z jej obudową teoretyczną doczekała się rozbudowanej krytyki już w pierwszej połowie XX stulecia z wielu różnych stron. Przeważnie zarzucano jej zbyt idealistyczne rozróżnienia, gdy w rzeczywistości istniejące formy ustrojowe jak np. Związek Niemiecki, Związek Północnoniemiecki, Brytyjska Wspólnota Narodów z nie mniej skomplikowaną sytuacją prawną dominiów imperium i wiele innych cechowały się rozwiązaniami charakterystycznymi dla obu omawianych form. W duchu tej krytyki dla przykładu wypowiadał się także intelektualny adwersarz Carla Schmitta – Hans Kelsen¹².

Schmittiańskie pojęcie związku państw, a państwa związkowego

W nurt krytyki starego podziału nieunitarnych form ustrojowych wpisuje się także Carl Schmitt. Według niemieckiego filozofa *związek państw* powstaje na skutek dobrowolnego zawarcia umowy między państwami w celu ich samozachowania¹³. Samozachowanie natomiast wiąże się co do zasady z utrzymaniem terytorialnego stanu posiadania. W przeciwnym wypadku trwałość związku byłaby rzeczą nader wątpliwą, gdyż naruszanie status quo odbywałoby się kosztem jednego z członków związku powodując poczucie krzywdy i bunt. Pomimo zachowania terytorialnego *status quo* zmienia się jednak pozytywna konstytucja wszystkich tworzących związek, dając początek jednemu

⁹ R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2004, s. 128. Definicja została zaczerpnięta z rozdziału napisanego tylko przez Janusza Symonidesa. Za przykład odrębności prawnomiędzynarodowej w ramach federacji mogą posłużyć Białoruska i Ukraińska SRR, które były członkami założycielami ONZ i należały także do większości organizacji wyspecjalizowanych ONZ.

¹⁰ *Ibidem*, s. 128-129.

¹¹ *Ibidem*.

¹² R. Schütze, *Political Philosophy of Federalism*, “Neo-Federalism” 2016, nr 3, s. 12. Hans Kelsen (1881-1973) - filozof prawa i autor koncepcji “czystej teorii prawa”. Do jej wyróżników można zaliczyć m.in. samowystarczalność w znaczeniu nieistnienia konieczności odwoływania się do pozaprawnych wartości oraz założenie istnienia *Grundnorm*, czyli normy legitymizującej system prawny. Pomimo sceptycyzmu wobec pozaprawnych czynników uznawał ograniczoną rolę czynników socjologicznych i etycznych w procesie tworzenia prawa. (A. Marmor, *The pure theory of law*, [w:] *Stanford encyclopedia of philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/lawphil-theory/#Bib> dostęp 30.10.2024).

¹³ C. Schmitt, *Nauka o...*, dz. cyt., s. 567-568.

wspólnemu systemowi politycznemu¹⁴. Warto przy tym nadmienić, iż schmittiańska dyskusja o konstytucji wykracza poza jej wąskie rozumienie jako jedynie spisanego aktu prawnego. W pierwotnej wobec prawa stanowionej decyzji politycznej Schmitt odnajduje rozwiązanie popularnego w XX-wiecznej filozofii i teorii prawa problemu *regressus ad infinitum*¹⁵. Zarówno w języku polskim jak i niemieckim słowo „konstytucja” - *Verfassung* może być rozumiane jako zespół reguł określających jakąś całość¹⁶. Konstytucja w ujęciu opisywanego filozofa prawa w sensie materialnym istnieje zawsze jako rezultat rozstrzygnięć o charakterze politycznym, które poprzedzają i stanowią o charakterze uregulowania pozytywnego, o ile takie w ogóle ma miejsce¹⁷. Nowo utworzona konstytucja przy powstaniu związku staje się konstytucją każdego z jego członków.

Związek państw w rozumieniu Schmitta w sposób immamentny nie ma charakteru temporalnego. W tym miejscu za teoretykiem prawa wskazać należy przykłady tzw. II Rzeszy czy Stanów Zjednoczonych. Wstęp do konstytucji Cesarstwa Niemieckiego z 16 kwietnia 1871 r. nazywa związek króla Prus z królem Bawarii oraz pozostałymi monarchami słowem *wieczysty*¹⁸. Rozwijając przykład amerykański, na początku kształtowania się Stanów Zjednoczonych 13 byłych kolonii brytyjskich przyjęło *Artykuły konfederacji i wieczystej unii*, pozbawiających poszczególne stany prawa do secesji. Pomimo nie zawarcia tej reguły w przyjętej później konstytucji, potraktowano je jako wpisane w ideę amerykańskiego związku. Amerykański Sąd Najwyższy w 1869 r. w sprawie *Texas v. White* orzekł o niemożności jednostronnego opuszczenia Unii - gdyby jeszcze były jakieś wątpliwości co do politycznego rozstrzygnięcia wojny domowej¹⁹.

Kolejnym kluczowym zagadnieniem związkowym jest pokój wewnętrzny i *ius ad bellum*. W klasycznym porządku prawa międzynarodowego możliwość wypowiedzenia wojny uchodziła za jeden z podstawowych przymiotów suwerenności państwowej²⁰. Na etapie scalenia w związek państw dochodzi do ograniczenia możliwości prowadzenia wojny pomiędzy poszczególnymi członkami związku, co wynika z samej logiki związkowej, bowiem w przeciwnej sytuacji samozachowanie wszystkich członków nie byłoby możliwe. Wojna musi zostać wówczas zastąpiona przez mechanizmy prawne w obrębie samego związku, co nieuchronnie prowadzić musi do zwiększenia znaczenia związku rozumianego jako parasol rozpostarty nad jego członkami. Niemniej

¹⁴ *Ibidem*, s. 565.

¹⁵ *Ibidem*, s. 54.

¹⁶ W. i J. Grimm, *Verfassung, Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache*, <https://www.dwds.de/wb/dwb/verfassung> dostęp: 30.10.2024. Źródłem jest zdigitalizowany słownik języka niemieckiego braci Grimm.

¹⁷ Tak też stosując myśl Schmitta można by określić pozytywną konstytucję tzw. Polski Ludowej jako system władzy partii komunistycznej, zależny od sowieckiej odpowiedniczki, i to przed przyjęciem konstytucji lipcowej albo system parlamentarny z publicznie pasywnym monarchą w Wielkiej Brytanii, pomimo teoretycznego posiadania prawa weta oraz wielu innych od dawna niewykorzystywanych uprawnień.

¹⁸ *Konstytucja Rzeszy Niemieckiej - Verfassung des Deutschen Reichs*, RGBl. 1871, s. 63.

¹⁹ G. Górski, *Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych w okresie wojny secesyjnej i rekonstrukcji*, „Roczniki nauk prawnych” 2004, t. 14 z. 1, s. 73-75.

²⁰ C. Schmitt, *Nomos ziemi w prawie międzynarodowym ius publicum Europeanum*, Warszawa 2019, s. 119-124.

jednak pojedynczy członek związku zachowuje swoje prawo do toczenia wojen z podmiotami pozazwiązkowymi o tyle o ile daje się to pogodzić z pozostawianiem tych państw w związku²¹.

Zdaniem jurysty z Plettenbergu w istotę każdego związku państw wpisane są sprzeczności - antynomie. Tak jak naturalnym dążeniem każdego państwa jest samozachowanie, rozwijanie płaszczyzn własnej decyzyjności i sprawczości, tak przystępując do związku dochodzi do ich ograniczenia. Zagrożenie zewnętrzne zostaje zastąpione dokuczliwym interweniowaniem władzy związkowej w przedmiocie obronności albo innych domen uznanych za "wspólne". Decyzje całości nie muszą być korzystne dla każdego członka, który odróżnia się terytorium jak i ludnością²². Dualizm związku dążącego do unifikacji i jego członków chcących samozachowania zradza nieustanne konflikty, a w skrajnych przypadkach doprowadza do rozpadu związku albo scalenia go w jeden byt. Najważniejszym pytaniem związanym z opisywanym dualizmem pozostaje jednak pytanie o suwerenność w dłuższym wymiarze czasu. Według Schmitta dopóki związek trwa, to kwestia suwerenności pozostaje otwarta²³. Wszystko zależy od rozwoju skomplikowanej sytuacji polityczno-prawnej. Dopóki też nie wystąpi stan wyjątkowy z koniecznością podjęcia egzystencjalnej decyzji, to taki stan może trwać teoretycznie w nieskończoność i co więcej dla związku jest optymalne, żeby tak było. Gdy jednak suwerenność jednoznacznie zaczyna stanowić atrybut związku, to związek ten staje się fikcją utrzymywaną przez jednolite państwo, a gdy związek zostaje pozbawiony wszelkich możliwości oddziaływania na swoich członków - rozpada się²⁴.

Dla Schmitta rozwiązaniem wyżej opisanych problemów jest oparcie się na zasadzie "homogeniczności wszystkich członków związku"²⁵. Dosyć wiernie tą zasadę realizuje współczesne państwo niemieckie, gdyż przy swoim federalizmie zasadza się na określonych homogenicznościach. Wymienić tu należy m.in. art. 9 konstytucji Niemiec ograniczający pluralizm polityczny oraz możliwość zorganizowanych dążeń do realizacji poglądów odbiegających od niemieckiego *status quo* czy art. 20 ustanawiający wspólny ustrój wewnętrzny dla podmiotów federacji²⁶. Daleko idący pluralizm w fundamentalnych kwestiach stanowić ma egzystencjalne zagrożenie dla trwałości związku. Pogląd ten w świetle doświadczeń historycznych wydaje się bardzo celny. Niegdyś przez antagonizm religijny XVII w. *Sacrum Imperium Romanum* w praktyce zatraciło cechy związku państw, a co za tym idzie - wszelkie znaczenie jako całość, pomimo formalnego przetrwania instytucjonalnego, w czasie, gdy to wiara religijna stanowiła o polityczności wspólnoty. Współczesnych przykładów dostarczają lub dostarczały czytelnikowi państwa niejednolite

²¹ C. Schmitt, *Nauka o...*, dz. cyt., s. 570-571.

²² *Ibidem*, s. 571.

²³ *Ibidem*, s. 572-573.

²⁴ C. Schmitt, *Nauka o...*, dz. cyt., s. 574.

²⁵ *Ibidem*, s. 578.

²⁶ *Ustawa Zasadnicza Republika Federalnej Niemiec* - Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, BGBl. I 1949, s. 1.

narodowościowo takie jak Hiszpania, Belgia czy Wielka Brytania, niezależnie od unitarnej albo federalnej struktury wewnętrznej²⁷. Schmitt wskazał w swojej rozprawie z 1927 r. na wyjątek od opisaney zasady w postaci Związku Radzieckiego, co w świetle pierwszego głębokiego kryzysu po wojnie domowej jakim była II wojna światowa wydaje się poglądem zdezaktualizowanym. Nawet system komunistyczny nie zdołał wygasić tej polityczności obcych dla siebie ludów²⁸. Podobnym zagrożeniem dla bytu związku mogą być niedające się ze sobą pogodzić najbardziej ważne przekonania natury politycznej, czego przykłady dały Stany Zjednoczone wojną secesyjną lub Konfederacja Szwajcarska wojną domową o federalny ustrój państwa²⁹. Homogeniczność dotycząca tych esencjalnych modalności ma stanowić najlepsze zabezpieczenie przed „ostatecznym konfliktem egzystencjalnym”, mającym potencjał spowodowania rozpadu związku³⁰. W sytuacji homogenicznego związku państw suwerenność pozostająca wówczas przy związku państw albo przy państwach związkowych przestaje być tak drażliwa, a wręcz może stanowić czynnik przyszłej unifikacji³¹.

Związek posiada podmiotowość zarówno w systemie prawa międzynarodowego jak i państwowego³². Podmiotowość prawnopaństwowa determinuje jego interwencyjny charakter, gdyż jak twierdzi Schmitt, związek państw nie mógłby istnieć wyłącznie jako „zewewnętrzne ustosunkowanie podmiotów członkowskich, określone przez prawo międzynarodowe”³³. Narzędziami związku w relacji do jego członków mają być: *egzekucja związkowa* i *interwencja*. Egzekucja związkowa oznacza przeciwstawienie się związku wobec państwa związkowego. Związek przybiera nadrzędną pozycję wydając władzom państwa członkowskiego określone rozkazy. Możliwość przeprowadzenia egzekucji wskazuje na prawnopaństwowy charakter związku, który w przeciwnym wypadku musiałby uciec się do wojny, mającej już charakter prawnomiędzynarodowy³⁴. Interwencja zaś ma bardziej polityczny charakter i może sprowadzać się wymuszenia zmiany określonego stanu przez

²⁷ M. Topczewska, *Separatyzmy narodowe w Europie Zachodniej*, „*Studia europejskie – studies in european affairs*” 2001, t. 17 nr 1, s. 102-103. Warto również nadmienić, że niektóre formalnie unitarne państwa jak np. Hiszpania w praktyce funkcjonują o wiele bardziej podobnie do federacji, aniżeli państwa unitarnej.

²⁸ A. Alexiev, *Soviet Nationalities in German Wartime Strategy, 1941-1945*, Santa Monica 1982, s. 34. Brak spójności etnicznej połączony z ukrytą wrogością niektórych ludów Związku Sowieckiego spowodował nie tylko brak zaangażowania militarnego w wojnę z Niemcami, ale często kolaborację z nimi jak miało to miejsce w przypadku części Ukraińców, Łotyszy, Estończyków czy narodów kaukaskich.

²⁹ B. Kwiatkowski, *Przykład Konfederacji Szwajcarskiej – inne spojrzenie na kwestie suwerenności w centrum Europy*, „*Koło naukowe historii doktryn WPiA UJ*” 2016, s. 181-182. Zasadnicze różnice w przedmiocie kształtu ustrojowego i powiązań pomiędzy kantonami szwajcarskimi doprowadziły do wybuchu wojny domowej. W Stanach Zjednoczonych kwestie niewolnictwa, a co za tym idzie rozbieżność spojrzeń na zakres materii spraw wewnętrznych poszczególnych stanów także doprowadziły do przelewu krwi.

³⁰ C. Schmitt, *Nauka o...*, dz. cyt., s. 581.

³¹ Homogeniczne pod względem populacji jak i ustroju politycznego landy w trakcie rewolucji ustrojowej po I wojnie światowej bez większego sprzeciwu przyjęły obniżenie swojej rangi przypieczętowane Konstytucją Weimarską.

³² *Ibidem*, s. 583.

³³ *Ibidem*, s. 584.

³⁴ *Ibidem*, s. 585.

wywołanie jakiegoś zjawiska lub inne działanie³⁵. Z powyższych mechanizmów wynika nadrzędność prawa związkowego nad prawem krajowym w zakresie uzgodnionego lub ustalonego uprzednio zakresu ingerencji. Za przykład takiego mechanizmu niemiecki profesor postawił art. 13. konstytucji weimarskiej: „Prawa związkowe są nadrzędne wobec praw krajowych”³⁶. Nie sposób wyobrazić sobie związku państw (nie mylić z organizacją międzynarodową), w którym reguła ta przybierałaby odwrotny charakter. Nawet stosunkowo mało scentralizowany związek państw jakim jest Unia Europejska określa swoje prawa jako nadrzędne wobec praw państw członkowskich³⁷. Innym przejawem nadrzędnej pozycji prawa związkowego może być bezpośrednie stosowanie jego regulacji w mikrosystemie prawnym państwa członkowskiego. W sytuacji braku bezpośredniego stosowania i tak należałoby przyjąć założenie o konieczności dostosowania własnych aktów przez podmiot związku do prawa związkowego.

Innym ważnym czynnikiem refleksji Schmitta wpływającym na całość myślenia o związku państw jest praca naprzód demokracja, która w jego młodości wchodzi w miejsce starych monarchii oraz republik tracących cenzus wyborczy znacząco ograniczający liczbę wyborców. Demokracja ta zdaniem niemieckiego autora zasadza się na pojęciu równości³⁸. Sposobem na jej przyjęcie ma być substancjalna jednorodność wszystkich obywateli - ludu. Poprzez to zjawisko dochodzi do „złania się homogeniczności demokratycznej ze związkową”, czyli stopniowego znoszenia różnic w ramach państwa związkowego, czego Schmitt widzi przykłady w Stanach Zjednoczonych oraz Rzeszy Niemieckiej doby międzywojennej - przemiana państw członkowskich związku w *landy* za sprawą ich gremialnego przyjęcia ustroju demokratycznego w miejsce monarchicznego³⁹. Demokracja, jeśli zasadza się na woli całego, a więc jednego ludu, nie może ustanawiać wielu jedności politycznych, gdyż ta może być tylko jedna.

Carl Schmitt przy mnóstwie rozważań w zakresie związku państw mało uwagi poświęca państwu związkowemu jako formie wyjściowej w procesie ewolucji historycznej. Wpisuje się tym samym w przytoczony wcześniej nurt krytyki sztywnego podziału tych dwóch pojęć – „Cechy i implikacje tego pojęcia związku należy wyłuszczyć z pominięciem rozróżnienia na związek państw i państwo związkowe”⁴⁰. Te antytezy są według rzeczonoego prawnika zbyt proste. Krytykowani

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Konstytucja weimarska - Die Verfassung des Deutschen Reichs*, RGBI. 1919, nr. 152, s. 1383.

³⁷ Zob. Wyrok Trybunału z dnia 15 lipca 1964 r. Flaminio Costa przeciwko E.N.E.L. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006> dostęp: 19.10.2024. Z jednej strony instytucje Unii Europejskiej zgłaszają wskazując na nadrzędność prawa wspólnotowego wobec praw państw członkowskich, nawet konstytucyjnych, przez co podważają ich suwerenność. Z drugiej zaś niektóre z państw członkowskich nie uznają zasady prymatu prawa UE nad prawem własnym np. Rzeczpospolita Polska w orzeczeniu TK z dnia 11 maja 2005 r. Sygn. akt K 18/04 oraz z dnia 7 października 2021 r. sygn. akt: K 3/21.

³⁸ C. Schmitt, *Nauka o...*, dz. cyt., s. 364.

³⁹ *Ibidem*, s. 597.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 564.

badacze mają przywiązywać zbyt wielką wagę do różnic, podnosząc je do rangi reguł, choćby te były mało istotne, a pomijać liczne podobieństwa.

Związek państw ma powstawać przez dobrowolne porozumienie, umowę, kiedy państwo związkowe powstaje w drodze traktatu federalnego⁴¹. Porozumienie związkowe zmieniające konstytucję każdego z członków związku jest w swojej istocie bardzo podobne do traktatu federalnego. Według Schmitta zarówno związek państw i państwo związkowe mają dualistyczną naturę, acz rozwiniętą w różnym stopniu. Państwo związkowe stać ma na rozdrożu prawa wewnątrzpaństwowego i międzynarodowego. Związek w ten sam sposób trwa w swojej równowadze pomiędzy członkami, a sobą jako takim. Tylko zawieszenie odpowiedzi na pytanie o suwerenność umożliwia podtrzymanie związku, a rozstrzygnięcie go na rzecz związku może przesądzić o przemianie w państwo związkowe, tyle że taka przemiana nie musi być wcale daleko idąca⁴².

Z szerszego spojrzenia Schmitta wyłania się niestandardowy obraz państwa związkowego. Prawdopodobnie wynika to z uwarunkowania niemieckim doświadczeniem historycznym długotrwałego rozdrobnienia państwowego przejawiającego się istnieniem różnych związków państw oraz niekiedy drastycznymi zmianami prawnymi w obrębie tych związków. Rzeczywiście niemiecki przykład jest wyjątkowy ze względu na rzadki w XIX czy XX w. stopień odrębności obszarów cechujących się stosunkowo niewielkimi różnicami pomiędzy zamieszkującą je ludnością.

W zasadzie schmittiańską definicję państwa związkowego można skonstruować w sposób przesłankowy najpełniej oparciu o analizę przytoczonych już poglądów w przedmiocie związku państw - jako ciężkiego do jednoznacznego określenia stopnia scalenia poszczególnych członków związku ze samym związkiem.

Carl Schmitt wobec innych koncepcji federalistycznych.

Za jednego z ojców nowożytnej myśli państwa federalnego uchodzi Johannes Althusius. W swojej rozprawie opublikowanej w 1603 r. pt. *Politica Methodice Digesta, Atque Exemplis Sacris et Profanis Illustrata* określił podstawowe zasady federalizmu jako: pluralizm poziomów rządzenia, konieczność zgody, subsydiarność i wzajemna solidarność⁴³. Ten nowożytny prawnik akcentował rolę jednostek oraz mniejszych wspólnot takich jak miasta, regiony i prowincje, które to przez umowę powoływały republikę dla wspólnego dobra (to do niej miała należeć ograniczona suwerenność)⁴⁴. Z całą konsekwencją można przyjąć teorie Althusa za prekursorskie wobec późniejszego rozwoju myśli

⁴¹ R. Schütze, *Political Philosophy...*, dz. cyt., s. 13.

⁴² Wiele państw związkowych przeszło w przeszłości z etapu związku państw do państwa związkowego (Stany Zjednoczone, Konfederacja Szwajcarska - *Confoederatio Helvetica*) - nazwa tego ostatniego bynajmniej nie stanowi o ustroju, a o konfederacyjnej historii tego państwa. B. Kwiatkowski, *Przykład Konfederacji...* dz. cyt. s. 182.

⁴³ L. Chmielewska, *Johannes Althusius. Pierwszy teoretyk federalizmu*, "Doctrina. Studia Społeczno-polityczne" 2012, nr 9, s. 17-18.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 18.

federalistycznej w epoce oświecenia. Wczesnonowożytny teoretyk odnajduje klucz do dobrej federacji w pluralizmie i daleko posuniętej decentralizacji, kiedy Schmitt wskazuje na homogeniczność - istnienie przynajmniej jednej reguły ujednolicającej (*Gleichartigkeit*)⁴⁵.

Monteskiusz w swoim klasycznym dziele *O duchu praw*⁴⁶ rozwijał ideę federalizmu w oparciu o polityczną konieczność – „Gdy republika jest mała, niweczy ją obca siła; jeżeli duża, niszczy z wewnętrznego błędu. To podwójne niebezpieczeństwo gnębi po równi demokrację i arystokrację, bez względu, czy są dobre, czy złe. Zło tkwi w rzeczy samej; nie ma formy, która by mogła mu zaradzić. Jest zatem wielkie prawdopodobieństwo, iż ludzie byliby zmuszeni w końcu żyć zawsze pod rządem jednego, gdyby nie wymyślili ustroju, który ma wszystkie wewnętrzne korzyści republiki, a siłę zewnętrzną monarchii. Mówię o republice federacyjnej”⁴⁷. System federalny zdaniem Monteskiusza zatem gwarantuje wolność polityczną poprzez równowagę sił między różnymi szczeblami władzy. Dla francuskiego filozofa doby *siècle des Lumières* kluczową zasadą było rozdzielenie władz, co miało zapobiegać centralizacji i tyranii. Montesquieu uważał, że federacja powinna opierać się na swobodnym zrzeszaniu się suwerennych państw, które delegują część swoich uprawnień władzy centralnej, ale zachowują znaczną autonomię w sprawach wewnętrznych⁴⁸. Schmitt różnił się od Francuza wskazując na konieczność określenia suwerenności. Gdy u Monteskiusza ta kwestia zostaje rozmyta poprzez rozbudowany system balansu instytucji lokalnych i centralnych, niemiecki teoretyk dostrzega suwerenność w podmiocie decydenta w sytuacji kryzysowej⁴⁹.

Diametralnie innej odpowiedzi na pytanie o przyczynę powstawania związków państw udzielił Immanuel Kant. W swojej słynnej rozprawie z 1795 r. *O wiecznym pokoju* nakreślił ideę wielkiej pacyfistycznej federacji. Droga do niej prowadząca wiedzie przez radykalne odmienienie ludzkich relacji, co przyczynić się ma do zapanowania pokoju powszechnego⁵⁰. Wstąpienie na właściwą ścieżkę według myśliciela z Królewca oznacza zaakceptowanie, a co za tym idzie przyjęcie globalnego związku państw - *Völkerbundu* zasadzającego się na *foedus pacificum*. Co ciekawe związek państw nie miałby mieć większości narzędzi oddziaływania konfederacji, a już tym bardziej federacji⁵¹.

⁴⁵ J. W. Ochmański, *Gwarancje i homogeniczność związku państw. Carl Schmitt a Liga Narodów*, [w:] A. Lityński i in. (red.), *Verus amicus rara avis est. Studia poświęcone pamięci Wojciecha Orgańskiego*, Katowice 2020, s. 660.

⁴⁶ Monteskiusz, *O duchu praw* (1748), Warszawa 2002.

⁴⁷ Monteskiusz, *O duchu...*, dz. cyt., s. 69.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ C. Schmitt, *Teologia polityczna*, [w:] C. Schmitt, *Teologia polityczna i inne pisma*, Warszawa 2012, s. 45.

⁵⁰ T. Szymik, *Melchior Grodziecki jako współczesny wzorzec edukacji dla pokoju w zróżnicowanym kulturowo Cieszynie*, „Edukacja międzykulturowa” 2023, t. 20 nr 1, s. 80-81.

⁵¹ R. Schütze, *Political Philosophy...*, dz. cyt., s. 6.

Ponad 100 lat po śmierci profesora Uniwersytetu Albrechta w Królewcu rzeczywiście powstała organizacja przypominająca tę z jego rozprawy – Liga Narodów, na niemiecki przetłumaczona również jako *Völkerbund*. Już we wstępie do Statutu rzeczony organizacji nakreśla się cele jej powołania tj. poparcie współpracy narodów, zapewnienie pokoju powszechnego i bezpieczeństwa przez przyjęcie zobowiązań nieuciekania się do wojny oraz szereg innych wartości mających przyczynić się do moralnego rozkwitu ludzkości - marzenie Immanuela Kanta⁵².

Koncepcja Ligi Narodów nosząca pewne cechy związku państw od samego początku budziła rozliczne wątpliwości Schmitta. Liga bowiem w przekonaniu niemieckiego jurysty jest organizacją pełną paradoksów, które musiały doprowadzić do jej nieefektywności. Ciężko jest pogodzić zachowanie klasycznie pojmowanej suwerenności państw z zapewnieniem sprawczości związkowi bez kompetencji⁵³. Taki związek poza funkcjami administracyjnymi staje się fasadą albo klubem towarzyskim z podniosłą atmosferą⁵⁴. Art. 10 Umowy związku narodów „Członkowie Związku zobowiązują się szanować i chronić przed wszelką napaścią z zewnątrz obecną nietykalność terytorialną i niezależność polityczną wszystkich Członków Związku. W razie podobnej napaści, jej groźby lub niebezpieczeństwa, Rada wskaże środki jak zapewnić wykonanie niniejszego zobowiązania”⁵⁵ w połączeniu z art. 19 zawierającym swoistą kluzulę *rebus sic stantibus*, tylko zwiększały rozdźwięk pomiędzy zwycięzcami, a zwyciężonymi w Wielkiej Wojnie, ustanawiając niejako moralną legitymizację dla zacementowania *status quo* wyłonionego chwilę po wojnie⁵⁶. Rzeczywiście pytanie o zasadność utrwalenia porządku z określonej chwili będącej tylko kroplą w morzu historii wydaje się zasadne, zwłaszcza gdy konserwowane zasady coraz bardziej zaczynają odbiegać od rzeczywistych możliwości oraz ambicji aktorów państwowych.

Światowy związek państw nie zdał także schmittiańskiego testu homogeniczności. Oczywiście o ile o jednolitości narodowej nie mogło być w ogóle mowy, o tyle jednolitość możliwa do uzyskania jak jednolitość ustrojowa nie została w żaden sposób zagwarantowana ani związek nie został wyposażony w żadne ze środków których wykorzystanie mogłoby do niej przybliżyć⁵⁷. Cały nieład koncepcyjny Ligi Narodów, niejasne sformułowanie przepisów, na których miałyby ona funkcjonować w połączeniu z jurydyzacją polityki poprzez funkcje pełnione przez politycznych sędziów w trybunałach międzynarodowych według Schmitta wzmacniały już silnych oraz słabych

⁵² Umowa związku narodów z 28.06.1919 r., Dz. U. 1920 nr 35, poz. 200.

⁵³ J. W. Ochmański, *Gwarancje i homogeniczność...*, dz. cyt., s. 656.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Umowa związku narodów z 28.06.1919 r., Dz. U. 1920 nr 35, poz. 200, s. 14.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 659-660.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 662.

czyniły jeszcze słabszymi⁵⁸. W konsekwencji Schmitt dochodzi do przekonania, że pomimo związkowej fasady, Liga Narodów nie jest żadnym związkiem⁵⁹.

Podsumowanie

Schmitt rozwinął swoje koncepcje prawnomiędzynarodowe w oparciu o już wypracowane wcześniej doktryny i teorie takie jak pojęcie suwerenności. W toku badania historycznych jak i jemu współczesnych organizmów związkowych doszedł do wniosku o konieczności odrzucenia sztywnego podziału na konfederacje i federacje ze względu na zbytne uproszczenia. Do cech koniecznych tych pierwszych zaliczył homogeniczność, taką samą formę polityczną oraz zgodę co do zasadniczych kwestii politycznych. Zdaniem niemieckiego jurysty związki państw mogą trwać tak długo, jak długo znajdują się w stanie swoistego zawieszenia i nie rozstrzygają ostatecznie o dysponencie suwerenności. Państwa związkowe, choć nie poświęca im tak wiele uwagi, określa jako podmioty dalej posunięte w procesie integracji w jedną całość zaliczając do tego grona m.in. Republikę Weimarską oraz Stany Zjednoczone.

Koncepcja federacji według Schmitta jest zupełnie inna od tych zaproponowanych przez Althusiusa, Monteskiusza czy Immanuela Kanta, choć z tym drugim odnajduje on pewne punkty wspólne. Największe znaczenie dla tej odrębności ma metapolityczna analiza tytułowych zagadnień, bez której Schmitt nie dotarłby do przedstawionych wniosków. Spojrzenie na poszczególne akty prawne nie tylko przez pryzmat ich treści, ale także przez pryzmat poprzedzających je rozstrzygnięć politycznych umożliwiło mu szersze spojrzenie na poszczególne nieunitarne formy ustrojowe.

Zaproponowany przez Schmitta podział może także i dzisiaj pozostawać użytecznym narzędziem w trakcie debaty naukowej nad zjawiskami z zakresu dalszej centralizacji Unii Europejskiej, a także badania kondycji oraz ustrojów obecnie istniejących państw związkowych poprzez stosowanie analogii ze wskazanymi przez Schmitta zasadami.

Bibliografia

Akty prawne

Konstytucja Rzeszy Niemieckiej - Verfassung des Deutschen Reichs, RGBl. 1871, s. 63.

Umowa związku narodów z 28.06.1919 r., Dz. U. 1920 nr 35, poz. 200.

Konstytucja weimarska - Die Verfassung des Deutschen Reichs, RGBl. 1919, nr. 152, s. 1383.

Ustawa Zasadnicza Republika Federalnej Niemiec - Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, BGBl. I 1949, s. 1.

⁵⁸ *Ibidem*, 661.

⁵⁹ C. Schmitt, *Nauka o...*, dz. cyt., s. 589.

Literatura

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006>.

Adeola G. L., Ogunnoiki A. O., *The philosophy and theories of federalism*, "Crawford Journal of Politics" 2020, t. 1 nr 2.

Alexiev A., *Soviet Nationalities in German Wartime Strategy, 1941-1945*, Santa Monica 1982.

Bierzanek R., Symonides J., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2004.

Bird O. A., *Immanuel Kant* [w:] *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Immanuel-Kant/The-Critique-of-Judgment>.

Chmielewska L., *Johannes Althusius. Pierwszy teoretyk federalizmu*, „Doctrina. Studia Społeczno-polityczne” 2012, nr 9.

Duignan B., *Johannes Althusius*, [w:] *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Johannes-Althusius> dostęp: 30.10.2024.

Grimm W. i J., *Verfassung, Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache*, <https://www.dwds.de/wb/dwb/verfassung> dostęp: 30.10.2024.

Górski G., *Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych w okresie wojny secesyjnej i rekonstrukcji*, „Roczniki nauk prawnych” 2004, t. 14 z. 1.

Kwiatkowski B., *Przykład Konfederacji Szwajcarskiej – inne spojrzenie na kwestie suwerenności w centrum Europy*, „Koło naukowe historii doktryn WPiA UJ” 2016.

Marmor A., *The pure theory of law*, [w:] *Stanford encyclopedia of philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/lawphil-theory/#Bib>.

Monteskiusz, *O duchu praw (1748)*, Warszawa 2002.

Ochmański J. W., *Gwarancje i homogeniczność związku państw. Carl Schmitt a Liga Narodów*, [w:] A. Lityński i in. (red.), *Verus amicus rara avis est. Studia poświęcone pamięci Wojciecha Orgańskiaka*, Katowice 2020.

Schmitt C., *Teologia polityczna*, [w:] C. Schmitt, *Teologia polityczna i inne pisma*, Warszawa 2012

Schmitt C., *Nauka o konstytucji*, Warszawa 2013.

Schmitt C., *Nomos ziemi w prawie międzynarodowym ius publicum Europeanum*, Warszawa 2019.

Schütze R., *Political philosophy of federalism*, „Neo-Federalism” 2016, nr 3.

Shackleton R., *Montesquieu* [w:] *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Montesquieu/Major-works> dostęp: 30.10.2024

Tończyk N. M., *Konstytucja Republiki Weimarskiej z 11 sierpnia 1919 roku jako demokratyczna podstawa prawna totalitarnego państwa*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2014, t. 14.

Topczewska M., *Separatyzmy narodowe w Europie Zachodniej*, „Studia europejskie – studies in european affairs” 2001, t. 17 nr 1.

Vinx L., *Carl Schmitt*, [w:] *Stanford encyclopedia of philosophy*, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/schmitt/> dostęp 05.09.2024.

ABSTRAKT

Celem artykułu jest analiza poglądów Carla Schmitta na koncepcję nieunitarnych form państwa, która wpisuje się w nurt krytyki klasycznego podziału na federację i konfederację. Uważa on związek państw za narzędzie samozachowawstwa państw pod warunkiem homogeniczności. Schmitt sądzi, że kwestia suwerenności w związku państw musi pozostać kwestią nierozwiązaną. W przeciwnym razie związek upadnie lub stanie się państwem unitarnym. Z drugiej strony państwo związkowe można opisać jako możliwy rezultat centralizacji związku, ale nie jako prostą antytezę związku państw. Dla lepszego kontrastu autor porównuje koncepcje Schmitta z koncepcjami innych filozofów, takich jak Althusius, Monteskiusz i Kant, dochodząc do wniosku o nowatorskim, metapolitycznym podejściu niemieckiego prawnika.

e-mail: karol.brodnicki18@gmail.com